

The background of the poster is a textured, impressionistic painting. On the left, there are dense green trees. To the right, a building with a light-colored facade and a dark roof is visible, partially obscured by shadows. The overall style is painterly and soft, with visible brushstrokes or a similar digital texture.

Open Monumenten dag

GEMEENTE HOUTEN
HOUTEN

Erfgoed en architectuur
Gebouw(d) om te blijven

13 SEP 2025

Inleiding Open Monumentendag 2025

Erfgoed en architectuur - Gebouw(d) om te blijven

Het Open Monumentenweekend is onderdeel van de Europese Erfgoed Dagen (EHD). Elk jaar wordt door de verantwoordelijke organisatie van EHD een overkoepelend thema vastgesteld met het verzoek aan alle deelnemende landen om dit thema te volgen. In Nederland is het thema vertaald naar *Erfgoed & Architectuur – Gebouw(d) om te blijven*. Het doel van het thema is, aandacht vragen voor de prachtige verscheidenheid aan historische gebouwen in ons land, een regio of stad en dorp. Van kathedralen tot boerderijen en van kastelen tot kloosters, elk monument vertelt een uniek verhaal over onze geschiedenis en culturele identiteit. Door de verschillende bouwstijlen en functies biedt architectonisch erfgoed een goede kijk op het verleden.

Met dit thema als uitgangspunt wordt in de gemeente Houten de aandacht specifiek gericht op het ontstaan en de ontwikkeling van de Brinken in Houten, Schalkwijk en 't Goy. Bij elke Brink besteden wij aandacht aan de ontstaansgeschiedenis en de groei van de Brinken door de eeuwen heen. Welke betekenis heeft dat gehad voor de functie van de Brinken en hoe was de samenhang op sociaal-maatschappelijk en op geestelijk en economisch gebied. Wat zien wij heden ten dage nog terug van het verleden, zijn er nog panden, of sporen ervan bewaard gebleven?

Via oude foto's, filmpjes, kaarten en beschrijvingen hopen wij het verleden weer tot leven te brengen, en de bezoeker met andere ogen naar de Brinken te laten kijken.

In deze Special en tijdens uw bezoek aan de Open Monumentendag op 13 september krijgt u inzicht over de oorsprong van de brink in Houten. Rond deze brink, het tegenwoordige Plein, stellen verschillende monumenten hun deuren voor u open.

Wethouder Wouter van den Berg opent het Open Monumentenweekend 2025 op zaterdag 13 september om 10.30 uur op Het Plein in Houten vóór nr. 23. De deelnemende monumenten op het Plein openen hun deuren om 11.00 uur.

We wensen u allen een mooi Open Monumentenweekend toe.

Voorwoord

Voor mij als wethouder Erfgoed is ons gebouwd erfgoed veel meer dan alleen stenen, beton en hout. Onze monumenten, maar ook andere structuren zoals bruggen, brinken en zelfs de steegjes en straten, bepalen de unieke sfeer van een dorp.

Elk gebouw, elk dorp en elke straat heeft zijn eigen geschiedenis. Kijk bijvoorbeeld naar de oude gevels in een dorpskern die vertellen van de tijd waarin ze werden gemaakt. Dit is niet zomaar geschiedenis, maar een herinnering die ons helpt om onze wortels te begrijpen. Onze gebouwen vertellen verhalen. Gebouwd erfgoed vormt ons collectieve geheugen. Het is onze taak om deze erfenis te koesteren, te beschermen en door te geven aan toekomstige generaties.

Dat betekent niet dat we niet mogen vernieuwen, maar wel dat er een balans moet zijn. Wij willen onze dorpskernen beschermen door ze beschermd dorpsgezicht te maken. Hierbij wordt een specifiek gebied met een bijzonder cultuurhistorisch karakter beschermd. Deze bescherming is bedoeld om de cultuurhistorische identiteit te behouden en in te zetten bij ontwikkelingen.

We bouwen namelijk niet alleen voor onszelf, maar ook voor de generaties die na ons komen. Elke keuze die we maken, elke muur die we bouwen, draagt bij aan de erfenis die we achterlaten. Gebouwd erfgoed en architectuur zijn nauw met elkaar verbonden. Ze laten zien wie we zijn en wat we belangrijk vinden, zowel in het verleden als nu.

Het is aan ons om het gebouwde erfgoed te beschermen zodat de prachtige gebouwen en de verhalen die ze bevatten door kunnen leven. Zo kunnen deze verhalen worden doorverteld aan de toekomstige generaties. En dat is een verhaal dat staat als een huis.

Wouter van den Berg, wethouder Gemeente Houten

De Brink van Houten

Geschiedenis

2800 tot 1000 voor Christus

Voor het ontstaan van de dorpen Houten en 't Goy is de rivier de Rijn van doorslaggevende betekenis geweest. De kernen van beide dorpen liggen op de Houtense stroomrug die kon ontstaan doordat de Rijn, die door Werkhoven stroomde, zich vertakte met een route via Houten. Al in 2800 voor Chr. is er een kleine zijtak die de route van de Houtense stroomrug volgde. In ca. 2250 voor Chr. wordt deze zijtak watervoerend en dat is ook het moment dat deze stroomrug ontstaat. Vanaf 1800 voor Chr. stroomt de Rijn volledig door Houten. De Rijn is dan veranderd in een woeste rivier wat veel overstromingen, zelfs van de hoogste delen, tot gevolg heeft. Bewoners zijn gedwongen om voor eigen veiligheid en dat van hun vee het gebied te verlaten. Na 1500 voor Chr. keert de bevolking langzaam terug (waarschijnlijk vanwege de aantrekkelijkheid van de vruchtbare gronden). Pas in 1100 voor Chr. komt de rivier enigszins tot rust, maar het zal nog ruim 1000 jaar duren voor de vorming van de Houtense stroomrug is afgerond.

250 voor Christus tot 1500 na Christus

Tijdens de late IJzertijd (vanaf ca. 250 voor Chr.) en de daaropvolgende Romeinse tijd (tot ca. 450 na Chr.) ontstaan er meerdere nederzettingen op de Houtense stroomrug. In de Vroege Middeleeuwen (van 500 tot 1000 na Chr.) zijn de middeleeuwse dorpjes Westrum, Loerik en Oostrum (Goysedorp) op de vruchtbare stroomrug ontstaan. De Houtense stroomrug was zeer in trek als vestigingsplaats voor landbouwers en veehouders vanwege de lager gelegen vruchtbare (weide)gronden in de directe omgeving.

Aanvankelijk werd het vee van de veehouders (slechts enkele stuks per eigenaar) dagelijks op een hoger gelegen centrale plek van de nederzetting verzameld om ermee als kudde naar de vruchtbare weidegronden te gaan. De veehouders hadden dan hun handen vrij om als landarbeider aan de slag te gaan. Aan het einde van elke dag keerde de kudde terug om naar hun 'eigen' stal te gaan. Zo'n centrale verzamelplaats op de nederzetting werd Brink genoemd en daar waar een gemeenschappelijk weiland was, noemde men dat een Meent. De eerste keer dat in Houten van een Brink werd gesproken was in 1316. Aan die Brink kwamen na verloop van tijd meerdere belangrijke gebouwen te liggen. Als een van de eerste gebouwen vaak een kerk, gevolgd door een school. Van een kerk aan de Brink van Houten is al in de late Middeleeuwen (1000 tot 1500 na Chr.) sprake.

De vermoedelijke situatie van de Brink in de periode 1300-1500

Na 1750 wordt gesproken over een Kerkebrink, die ongetwijfeld bij de kerk heeft gelegen. De Lage Brink en de Oude Brink worden in 1778 genoemd en lagen in het noordelijke deel van het Plein bij De Roskam.

In 1957 zijn tijdens graafwerkzaamheden aan de Burgemeester Wallerweg de fundamenteën opgegraven van een villa/herenboerderij uit de Romeinse tijd.

Villa Haltna (tekening door Peter Koch)

De Brink van Houten: van middeleeuws centrum tot levendig Plein

Houten was een van de eerste dorpen in het Kromme-Rijng gebied dat een kerk bezat. In of vóór het jaar 863 was het een kerk die door een particulier gebouwd was. Dit was een hele rijke heer, die graaf Gerulf heette en die de kerk schonk aan de St. Maartenskerk te Utrecht.

Een impressie van het brinkdorp Houten in de tijd van graaf Gerulf (tekening door Peter Koch)

Vóór de kerk, die natuurlijk een belangrijke plaats in nam in het dorp, is al vroeg een Brink ontstaan. Op en om deze Brink of dorpsplein kwamen alle belangrijke verbindingswegen uit en hier concentreerde zich ook de bewoning.

In de late middeleeuwen was de Brink een centraal punt in het dorp met werkplaatsen en boerderijen. De panden Vlierweg 3 en Plein 16 herinneren nog aan de aanwezigheid van de (oude) voormalige boerderijen.

Met de komst van herberg De Roskam verplaatsten alle activiteiten zich in de 17e eeuw naar dit centrale punt. Er vonden markten en belangrijke bijeenkomsten plaats en er werd recht gesproken. Na 1875 stonden er midden op de Brink de dorpspomp, een openbare school en het Houtens gemeentehuis. Na een bombardement op 28 november 1944 werd deze school vernield en verhuisden de leerlingen naar het oude stationsgebouw. In 1949 werd een nieuwe school geopend aan de Lobbendijk (waar nu het gebouw Op Houten staat). Het gemeentehuis werd in 1957 afgebroken, waardoor er meer ruimte kwam en door een herinrichting ontstond het huidige plein.

In de 19e en 20e eeuw werden er nieuwe wegen bij de Brink aangelegd en er kwamen meer moderne gebouwen.

De naam Brink is in 1962, bij het samengaan van Houten en Schalkwijk in één gemeente, veranderd in de naam Het Plein, omdat Schalkwijk ook al een Brink had.

't Groentje met achterzijde school en gemeentehuis

In Houten zijn er al vanaf het ontstaan van de nederzetting zandwegen van en naar de gebieden met de vruchtbare weidegronden. Langzaam zijn deze wegen uitgegroeid tot verbindingswegen naar andere plaatsen. De vier van oudsher belangrijkste wegen die uitkomen op de Brink van Houten zijn Lobbendijk, Vlierweg, Loerikseweg en Prins Bernhardweg. Een vijfde weg die in dit kader ook vaak wordt vermeld, de Koningin Julianastraat, is van veel latere datum.

Kadastrale tekening van Houten uit 1832 met ingemeten bebouwing

Op de Brink waren behalve kerk en pastorie ook de dorpsschool en de ambachtslieden gevestigd. Er was een smederij, wagenmaker, bakker en schoenmaker. Maar ook taperijen en herbergen voor het doortrekkend vervoer. Op en rond de brink was de werkgelegenheid en handel in Houten.

In de 20e eeuw kwam in Houten o.a. de Fruitveiling Houten & Omstreken (aan de Lobbendijk).

Er vonden in deze eeuw ingrijpende gebeurtenissen plaats. Zo is er in 1944 een bombardement geweest op de Brink, waarbij veel schade is aangericht.

Uiteindelijk is de Brink uitgegroeid tot het huidige Plein, een levendige plek waar mensen samenkomen om te winkelen, te eten en te ontspannen.

Kerken en kerkelijke gebouwen

Van de vijf oorspronkelijke middeleeuwse dorpskerken die de gemeente Houten ooit telde, zijn er nog drie over: de Nederlands Hervormde kerken van Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal.

In het begin van de 15de eeuw werd begonnen met de bouw van de Sint-Willibrorduskerk (thans Nederlands Hervormde kerk) aan het Plein in Houten, ter vervanging van het romaanse kerkje dat er eerst stond.

Tijdens de orkaan van 1 augustus 1674 waaide de spits van de toren en liep de kerk grote schade op. Bij de wederopbouw in 1678 kreeg de kerk grotendeels haar huidige vorm: een zaalkerk die werd overdekt met een houten tongewelf. Het oude koor werd bijna geheel afgebroken. Het nog resterende deel kreeg een rechthoekige vorm en werd ingericht als consistoriekamer (dit is de ruimte in een kerkgebouw waar de kerkenraad vergadert). De toren kreeg in 1893 de huidige steile spits, naar een ontwerp van architect Alfred Tepe. Deze toren behoort tot het zogenaamde Utrechtse type. Deze zijn wat hun opbouw en vormgeving betreft geïnspireerd op de Utrechtse Domtoren.

In de 19de eeuw verrezen drie nieuwe katholieke kerken in 't Goy, Schalkwijk en Houten. Aan de Loerikseweg in Houten kwam een nieuwe katholieke kerk naar ontwerp van Tepe. Deze werd korte tijd na de voltooiing van de Schalkwijkse Heilige Michaëlskerk gebouwd. Het ontwerp van Tepe uit 1882 moest de schuurkerk, die de Houtense katholieken sinds

1798 in gebruik hadden, vervangen. Tepe ontwierp opnieuw een neogotische kruisbasiliek met een indrukwekkende westtoren. Vanwege de beperkte financiële middelen werd echter gekozen voor een sterk vereenvoudigd ontwerp met een vieringtoren. Het gewijzigde ontwerp, is in de jaren 1884-1885 gerealiseerd. Tepe's gildebroeders (vakgenoten) namen weer de aankleding van het interieur voor hun rekening, maar door latere ingrepen is hiervan weinig overgebleven.

Andere gebouwen

Plein 3, voorheen garage de Vico: De huidige voorgevel, een afgeknotte klokgevel die eindigt in een zware kroonlijst, is vermoedelijk in 1877 gebouwd. Dit is een gemeentelijk monument.

Plein 9: De gevel van het pand van de huidige Readshop. In 1825 gebouwd als openbaar schoolgebouw met één lokaal. Dit is een gemeentelijk monument.

Plein 10: Van dit pand staat alleen de oude voorgevel er nog. Er worden momenteel appartementen gebouwd. Bij de graafwerkzaamheden zijn veel Romeinse bouwresten gevonden die deels overeenkwamen met het in 1957 gevonden bouw materiaal van de Romeinse villa aan de Wallerweg.

Plein 14: Rijksmonument waar nu de apotheek Oude Dorp is gehuisvest.

Plein 16: Dit is samen met Koningin Julianastraat 2 een rijksmonument, oorspronkelijk gebouwd als één pand langs het “Zandpad naar Schoonauwen”, nu de Julianastraat, tussen het jaar 1651 en 1657. Bijzonder is dat de boerderij rond 1900 in de lengte in tweeën is gesplitst.

Plein 21: Tapperij de Zwijger is een rijksmonument. Het pand stamt mogelijk nog uit de zeventiende eeuw en was van oorsprong de pastorie bij de kerk aan het Plein. Van het oorspronkelijke interieur is alleen de kelder met tongewelf overgebleven.

Plein 22: Samen met het buurpand (23-23A) vormde dit pand het voorhuis van een vroeg zeventiende-eeuwse dwarshuisboerderij. In de tweede helft van de achttiende eeuw werd het voorhuis van deze boerderij uitgebouwd tot twee woningen. Later (negentiende eeuw) was er een smederij, weer later een bakkerij en daarna een manufacturenwinkel. Tot in de jaren 80 van de vorige eeuw heeft het pand zijn winkelfunctie behouden. In 1987 is het pand gerestaureerd en kwam er een restaurant.

Plein 23: Alleen de oude gevel staat er nog. De bouw van dit pand dateert deels uit de 19e eeuw. Er is een fraaie kelder met gewelven en boogconstructies aangetroffen en een middel-eeuws keldertje met bakstenen trapje. Er is een kleinschalig bouwproject op deze plek. In een deel van Plein 23 is een expositie ingericht over de geschiedenis van het Plein en de opgravingen die gevonden zijn bij de huidige ontwikkeling van Plein 23 en Plein 10.

Plein 25: De Roskam is een gemeentelijk monument. Het is een historisch pand dat al eeuwenlang een belangrijke rol speelt in het dorpsleven. Het is een voormalige herberg en een ontmoetingsplaats. De kelder met kruisgewelf is opengesteld.

Op het Plein is er ook een **herdenkingsmonument** te vinden. Dit draagt bij aan de historische sfeer van het Plein en herinnert aan de lange en bewogen geschiedenis van Houten.

Programma zaterdag 13 september

Van 11.00 uur tot 16.00 uur op en rond Het Plein in het Oude Dorp.

Deelname is op eigen risico.

In Houten worden op en rond het Plein enkele “vertrouwde” deuren opengesteld, kan de kerktoeren weer beklommen worden (voor 6 jaar en ouder) en wordt via informatieborden, foto's en film verteld over de geschiedenis van Houten en de verschillende tijdvakken van Het Plein.

- **Plein 23**

Hier wordt een film vertoond van de serie ‘Verborgene schatten’ over het Plein en haar geschiedenis en kunt u naast genoemde informatieborden en foto's een globaal beeld krijgen van de vondsten die onlangs gedaan zijn bij de nieuwbouw van Plein 10 en Plein 23.

(Voor een uitgebreider beeld van de opgravingen en vondsten rond deze nieuwbouw verwijzen wij naar de expositie die de Archeologische werkgroep Leen de Keijzer op de zolder van het Oude Station aan het Stationserf 99 heeft ingericht. Deze expositie is op zaterdag en dinsdag geopend van 11.00 tot 15.00 uur; op 13 september tot 16.00 uur).

Er is ook informatie over de Romeinse villa waarvan in 1957 uitgebreide sporen zijn gevonden.

- **Plein 16**

De bewoner geeft een inkijkje op de bijzonderheden in en om het huis, o.a. de splitsing van het pand in twee woningen. Er zijn kaarten en foto's te zien van de restauratie.

- **Pleinkerk**

In de Pleinkerk is orgelmuziek te horen. Er zijn 2 gidsen die o.a. vertellen over de geschiedenis van de kerk.

- **De Pleinkerktoeren** biedt informatie middels panelen over de geschiedenis. En natuurlijk is de toren weer te beklimmen in kleine groepen (max 15 personen tegelijk, alleen voor 6 jaar en ouder).

- **Plein 25**

Er is een kijkje te nemen in de (kleine) kelder en er wordt via een paneel informatie verschaft over de geschiedenis van de Roskam.

Literatuur en bronnen

- Smits en Wttewaall: "HOUTEN ontstaan en groei"
- Smits en Wttewaall: "HOUTEN historische bebouwing"
- Archeologische werkgroep 'Leen de Keijzer': "Kastelen, kruiken en kloostermoppen"
- Wttewaall: "Veel vertier en doortogt"
- Van den Heijkant: "Het Oude Dorp van Houten"
- RAZU: foto's en afbeeldingen
- Peter Koch: tekeningen en afbeeldingen
- Website OudHouten.nl
- Wikipedia
- Eerdere uitgaves van Open Monumentendagen Houten

Samenstelling en tekst	Adrie de Mol en Johan van der Gun, m.m.v. Anke Beisterveld
Vormgeving en druk	Hannie van den Berg Grafische Vormgeving en DTP, en gemeente Houten
Foto's en figuren	Regionaal Archief Zuid Utrecht (RAZU), P. Koch, A. de Mol en J. van der Gun (tenzij anders vermeld)

Deze programmagids is een uitgave van de initiatiefgroep Open Monumentendag 2025 en wordt mede mogelijk gemaakt door de gemeente Houten

www.houten.nl/openmonumentendag

Deelname aan het programma is op eigen risico

Speciaal Houten